

Kapitał społeczny – fundament bezpieczeństwa państwa

PROF. ALEKSANDRA SKRABACZ
Wojskowa Akademia Techniczna

W świecie rosnącej niepewności, indywidualizacji i technologicznego przyspieszenia to nie instytucje ani systemy, lecz relacje międzyludzkie stają się najtrwalszym fundamentem szczęścia i bezpieczeństwa. Kapitał społeczny – zbudowany na zaufaniu, wzajemności i solidarności – nie tylko sprzyja dobrostanowi jednostek, lecz także zwiększa odporność wspólnot na kryzysy. Siła społeczeństwa tkwi w zdolności do samoorganizacji, działania na rzecz dobra wspólnego i wspierania się w chwilach próby – pokazuje to zarówno historia, jak i współczesne doświadczenia.

Kapitał społeczny jest tym wszystkim, co nam ludziom jako społeczeństwu jest wspólne, na wszystkich płaszczyznach, od rodziny poprzez sąsiedztwo i osiedle do regionu, kraju, Europy i świata. Jest to potężny potencjał instytucji, w których przechowywana jest historia ludzkiej cywilizacji¹.

Bernd Hamm

Szczęście, relacje i kapitał społeczny

Każdego roku 20 marca obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Szczęścia. Od 2012 roku publikowany jest także *World Happiness Report*, tworzony przez Wellbeing Research Centre działające przy Uniwersytecie Oksfordzkim. Miara

szczęścia jest w raporcie sześć podstawowych zmiennych: PKB na mieszkańca, oczekiwana długość życia w zdrowiu, poziom kapitału społecznego, wolność, hojność oraz poziom korupcji. Uwzględniając te wskaźniki, opracowywany jest ranking najszczęśliwszych krajów na świecie. Od siedmiu lat na pierwszym miejscu niezmiennie znajduje się Finlandia, za nią Dania i Islandia. Polska w 2025 r. uplasowała się na 26. miejscu, w 2024 r. nasz kraj zajmował 35 pozycję.

W społeczeństwie fińskim szczególnie silne są dwie zasady: po pierwsze, każdy ponosi odpowiedzialność za swoje czyny, po drugie, do osiągnięcia sukcesu niezbędne są zarówno własny wysiłek, jak i wsparcie ze strony społeczeństwa. Inne badania potwierdzają, że najważniejszymi obszarami decydującymi o naszym poczuciu szczęścia są relacje rodzinne i społeczne – z przyjaciółmi, sąsiadami oraz kolegami z pracy.

¹ B. Hamm, *Kapitał społeczny z punktu widzenia społecznego*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Rączaszek (red.), *Kapitał społeczny*, Wydanie Akademii Ekonomicznej, Katowice 2004, s. 53.

Liczbę możliwych do utrzymania, stabilnych i wartościowych kontaktów społecznych szacuje się na: pięciu przyjaciół, piętnastu bliskich znajomych, pięćdziesięciu dalszych znajomych oraz do stu pięćdziesięciu ogólnie znanych osób, obecnych w sposób stosunkowo stały w naszej sieci społecznościowej i komunikacyjnej².

Silne relacje społeczne, oparte na autotelicznych i instrumentalnych wartościach oraz normach takich jak: zaufanie, wzajemność, lojalność, solidarność i uczciwość, stanowią fundament kapitału społecznego. To on wpływa nie tylko na poczucie szczęścia i bezpieczeństwa, ale także na aktywność obywatelską danego społeczeństwa.

Paradoksalnie jednak, ludzie poświęcają na relacje z rodziną i przyjaciółmi zaledwie sześć godzin tygodniowo. Badania wskazują, że w ciągu ostatnich dziesięciu lat czas ten skrócił się o niemal pół godziny, a co jedenasty badany twierdzi, że nie ma nikogo, na kim mógłby polegać w trudnej sytuacji. Zjawiska takie jak atomizacja społeczeństwa, osłabienie więzi międzyludzkich, zanik solidarności i wspólnotowości czy narastająca aspołeczność powodują, że jednostka traci poczucie bliskości z otaczającymi ją osobami. Trend ten dodatkowo wzmacniają media społecznościowe, określane przez Andrzeja Szahaja mianem „antyspołecznościowych”³.

2 R. Dunbar, *Przyjaciele. O prawdziwej mocy naszych najważniejszych relacji*, Wydawnictwo Copernicus Center Press, Kraków 2021.

3 A. Szahaj, *Zagubieni w świecie mediów antyspołecznościowych*, „Rzeczpospolita” z 20.01.2023, <https://www.rp.pl/plus-minus/art37807971-zagubieni-w-swiecie-mediow-antyspoiecznosciowych> [dostęp online].

Tymczasem silne relacje społeczne, oparte na autotelicznych i instrumentalnych wartościach oraz normach takich jak: zaufanie, wzajemność, lojalność, solidarność i uczciwość, stanowią fundament kapitału społecznego. To on wpływa nie tylko na poczucie szczęścia i bezpieczeństwa, ale na aktywność obywatelską danego społeczeństwa.

Kapitał społeczny a bezpieczeństwo wspólnoty

Współczesne społeczeństwo, w którym dominują poli-kryzysy — wojny, pandemia, zagrożenia technogenne, terrorystyczne, społeczne i migracyjne — staje się społeczeństwem ryzyka. Zagrożenie ulega egalitaryzacji: wszyscy stają się równi wobec nieszczęść. Odwieczna potrzeba bezpieczeństwa, przejawiająca się w dążeniu do tworzenia warunków koniecznych do przeżycia i swobodnego rozwoju, znajduje dziś swoje zaspokojenie przede wszystkim poprzez kontakt z drugim człowiekiem.

Wspólne działania mają na celu nie tylko wzmacniać poczucie bezpieczeństwa, ale też wytwarzać nawyk współdzielenia obowiązków, co z kolei zwiększa prawdopodobieństwo, że w sytuacji zagrożenia jednostki udzielają sobie wzajemnej pomocy, dostarczając tym samym tzw. bezpieczeństwa ontologicznego, które opiera się na zaufaniu. Poziom zaufania społecznego, obok liczby organizacji pozarządowych i aktywności wyborczej, stanowi jeden z podstawowych ilościowych wskaźników kapitału społecznego. Jest on uznawany za równorzędny wobec kapitału ludzkiego, ekonomicznego, fizycznego, kulturowego i intelektualnego.

Na czym polega fenomen kapitału społecznego?
Piotr Sztompka, prekursor polskich badań

nad kapitałem społecznym — uznaje, że kapitał społeczny zaspokaja pięć naturalnych potrzeb człowieka: potrzebę bezpieczeństwa egzystencjalnego i emocjonalnego wsparcia; potrzebę kontaktu z innymi; potrzebę potwierdzenia własnej tożsamości i osiągnięć; potrzebę akceptacji i pozytywnej reakcji otoczenia; oraz potrzebę działania zgodnego z oczekiwaniami społecznymi i wartościami uznawanymi w danym środowisku.

Źródłem kapitału społecznego są relacje międzyludzkie — od rodziny, przez sąsiedztwo, wspólnoty zawodowe i lokalne, aż po społeczeństwo narodowe i międzynarodowe. Kapitał ten może przyjmować różne formy: formalne i nieformalne, horyzontalne i wertykalne, normatywne i strukturalne, a także wiążące, pomostowe i łączące. Dodatkowo, jego struktura i siła są determinowane przez historyczne doświadczenia i specyfikę danej grupy społecznej⁴.

Jak wskazano, kapitał społeczny oddziałuje na poczucie bezpieczeństwa jednostek i wspólnot. Korelacja ta polega na mobilizacji energii społecznej w służbie celom użytecznym społecznie — takim, które realnie przyczyniają się do wzrostu bezpieczeństwa danej zbiorowości. Ich hierarchia zależy od problemów identyfikowanych w danym środowisku, na konkretnym poziomie jego organizacji oraz od stopnia dokuczliwości dla mieszkańców. Mogą to być zarówno działania na rzecz bezpieczeństwa dzieci na osiedlu, jak

i organizowanie obywatelskich patroli w celu przeciwdziałania pospolitej przestępczości.

Wspólne działania mają na celu nie tylko wzmocnić poczucie bezpieczeństwa, ale też wytwarzać nawyk współdzielenia obowiązków, co z kolei zwiększa prawdopodobieństwo, że w sytuacji zagrożenia jednostki udzielają sobie wzajemnej pomocy (bezpieczeństwo ontologiczne oparte na wzajemnym zaufaniu).

Kluczowe znaczenie mają tu inicjatywy lokalne, angażujące zarówno administrację publiczną, organizacje pozarządowe, jak i samych mieszkańców. Kapitał społeczny — odpowiednio pobudzony i ukierunkowany — może być pomnażany i uzupełniany, stanowiąc fundament funkcjonowania społeczeństwa, narodu i państwa. Spoistość narodowa, jak podkreśla Roman Kuźniar, od wieków należy do podstaw obronności państwa⁵.

W ujęciu prewencyjno-kryminologicznym nawet akt przestępstwa może mieć funkcję integrującą: społeczna dezaprobatą czynu umacnia zbiorową tożsamość i wskazuje wyraźnie granice norm moralnych oraz prawnych. Analogiczne zjawiska występują w innych obszarach bezpieczeństwa. Tam, gdzie aktywność społeczna jest wysoka, gdzie kapitał społeczny ma solidne fundamenty, tam żyje się lepiej i bezpieczniej, a mieszkańcy łatwiej osiągają satysfakcję osobistą, społeczną i zawodową.

⁴ P. Sztompka, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, s. 306-308.

⁵ R. Kuźniar, *Ewolucja środowiska i polityki bezpieczeństwa Polski w ostatnich latach*, [w:] R. Kuźniar (red.), *Bezpieczeństwo Polski w świetle wojny na Wschodzie*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2022, s. 40.

Kapitał społeczny w doświadczeniu historycznym i współczesnym

Potwierdzeniem znaczenia kapitału społecznego są polskie doświadczenia historyczne. Nasze społeczeństwo wielokrotnie wykazywało gotowość do działania na rzecz dobra wspólnego, szczególnie w sytuacjach kryzysowych. W okresie zaborów, pozbawione własnego państwa, przejęło wiele funkcji państwowych: chroniło i broniło ludność, pielęgnowało kulturę i wartości narodowe oraz dążyło do odzyskania niepodległości. W czasach walk narodowowyzwoleńczych i obu wojen światowych kapitał społeczny odgrywał kluczową rolę – bez zaufania, solidarności i wspólnego celu Polska mogłaby nie powrócić na mapę Europy.

Tam, gdzie aktywność społeczna jest wysoka, gdzie kapitał społeczny ma solidne fundamenty, tam żyje się lepiej i bezpieczniej, a mieszkańcy łatwiej osiągną satysfakcję osobistą, społeczną i zawodową.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej społeczeństwo odwróciło się od instytucji państwowych utożsamianych z komunistyczną władzą, tworząc tzw. społeczeństwo paralelne – alternatywne struktury oparte na nieformalnym, silnie wiążącym kapitale społecznym. Jednocześnie był to okres sprzyjający rozwojowi amoralnego familizmu oraz dualizmu etycznego, który usprawiedliwiał niemoralne działania wobec „obcych”, nieprzynależących do grupy. Publiczna własność, traktowana jako niczyja, ulegała dewastacji, często za cichym przyzwoleniem społecznym.

Społeczeństwo przetrwało ponad 40 lat PRL-u dzięki zaradności i mobilizacji kapitału społecznego, zakorzenionego w bliskich relacjach międzyludzkich i wspólnym doświadczeniu niedostatku. To właśnie te warunki społeczne i ekonomiczne zrodziły ruch solidarnościowy – autentyczny wyraz zbiorowej energii i spójności społecznej.

Kolejne traumatyczne doświadczenia, jakim były katastrofalne powodzie w 1997 r., a następnie w 2010 i 2024 r. wykazały, że gdy zawodzą państwowe struktury organizacyjne, niezawodna jest umiejętna i szybka samoorganizacja społeczna, oparta przede wszystkim na wspólnotach sąsiedzkich oraz wsparciu innych podmiotów społecznych. Współczesne doświadczenia, takie jak katastrofalne powodzie w latach 1997, 2010 i 2024, także uwiaryściły potencjał samoorganizacji obywatelskiej. Gdy struktury państwa zawodziły, lokalne wspólnoty – sąsiedzi, mieszkańcy, lokalne organizacje – natychmiast podejmowały działania, broniąc wałów powodziowych, organizując pomoc, usuwając skutki kataklizmu. Wydarzenia z lipca 1997 roku pokazały też mniej chlubne strony: lekceważenie ostrzeżeń, zwlekanie z reakcją, spekulację i szabrownictwo. Z kolei wrześniowa powódź 2024 roku pokazała wzorową mobilizację i solidarność społeczną.

Polacy wielokrotnie dowodzili zdolności do działania na rzecz dobra wspólnego – w czasie zaborów, wojen i PRL, tworząc niezależne instytucje i ruchy społeczne, a także w obliczu współczesnych kryzysów, takich jak powodzie czy wojna w Ukrainie. To świadectwo głębokich zasobów społecznej solidarności i gotowości do samoorganizacji.

Jednym z najbardziej wyrazistych dowodów siły polskiego kapitału społecznego była jednak reakcja Polaków na masowy napływ uchodźców z Ukrainy. Społeczeństwo zareagowało natychmiast, spontanicznie wykazując ogromną bezinteresowność, solidarność i skuteczność. W pierwszych dniach kryzysu to nie państwo, ale obywatele podjęli działania pomocowe. Dopiero później dołączyły organizacje pozarządowe, a w następnej kolejności – instytucje publiczne, które musiały uruchomić odpowiednie procedury.

Kapitał społeczny jako warunek bezpieczeństwa narodowego

Kapitał społeczny, jaki tworzy i rozwija społeczeństwo, to zasób relacji, więzi i sieci społecznych opartych na normach i wartościach moralnych: zaufaniu, wzajemności, lojalności, solidarności i uczciwości. Wartości te przekładają się na pamięć o zobowiązaniach, wywiązywanie się z nich oraz gotowość do współdziałania. Sieci społeczne regulowane nie tylko prawem, lecz także zwyczajem i moralnością, wiążą jednostkę ze wspólnotą w sposób umożliwiający skuteczne działanie dla dobra wspólnego – w tym bezpieczeństwa.

Kapitał społeczny stanowi potencjał w codziennych działaniach profilaktyczno-prewencyjnych na rzecz bezpieczeństwa, lecz jego rola staje się szczególnie istotna w sytuacjach nadzwyczajnych – zagrożenia życia i zdrowia, utraty mienia czy degradacji środowiska. Jego pełne wykorzystanie powinno być priorytetem w strategii bezpieczeństwa narodowego. To nie tylko rezerwa społecznej energii, ale niezbędny zasób budujący odporność zbiorową i gotowość do reagowania na wyzwania XXI wieku.

Kapitał społeczny stanowi potencjał w codziennych działaniach profilaktyczno-prewencyjnych na rzecz bezpieczeństwa, lecz jego rola staje się szczególnie istotna w sytuacjach nadzwyczajnych – zagrożenia życia i zdrowia, utraty mienia czy degradacji środowiska. Jego pełne wykorzystanie powinno być priorytetem w strategii bezpieczeństwa narodowego. To nie tylko rezerwa społecznej energii, ale niezbędny zasób budujący odporność zbiorową i gotowość do reagowania na wyzwania XXI wieku. ■

O AUTORCE

Aleksandra Skrabacz – doktor habilitowany nauk wojskowych. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na obszarze cywilnej organizacji obrony narodowej, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ochrony ludności, mienia i obiektów, obrony cywilnej, ratownictwa, bezpieczeństwa społecznego, zarządzania kryzysowego oraz edukacji dla bezpieczeństwa i kapitału społecznego. Jest autorem i współautorem wielu publikacji zwartych i ciągłych w tych obszarach tematycznych.

W latach 2006–2012 była dyrektorem Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie, a w okresie 2013–2017 zajmowała stanowisko dyrektora Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej w Warszawie. Od marca 2018 r. jest pracownikiem Wydziału Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania Wojskowej Akademii Technicznej na stanowisku profesora uczelni. Pełni funkcję kierownika studiów podyplomowych: *Ochrona i obrona ludności wobec współczesnych wyzwań*, a od 2022 r. organizuje cykliczną konferencję naukową: *Zarządzanie kryzysowe – ochrona ludności – ratownictwo*, skupiającą środowiska naukowe i zawodowe z całej Polski. Jest również członkiem Senatu Wojskowej Akademii Technicznej w kadencji 2024–2028.

Partnerzy

SAMORZĄD
WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Pomorski Fundusz Rozwoju
sp. z o.o. z siedzibą w Gdańsku

Spółka Samorządu
Województwa Pomorskiego

2000-2025 LAT
POLSKO-AMERYKAŃSKA
FUNDACJA WOLNOŚCI

maritex
ELECTRONIC COMPONENTS

BNP PARIBAS
FOOD & AGRO

Pomorski Thinkletter

2025 nr 2 (21)

BEZPIECZEŃSTWO I ODPORNOŚĆ POLSKI – JAK JE ROZUMIEĆ I JAK BUDOWAĆ?

NOWA EPOKA W GEOPOLITYCE
SZANSE I ZAGROŻENIA DLA POLSKI

CYBERBEZPIECZEŃSTWO I SUWERENNOŚĆ CYFROWA
NA CZYM POLEGAJĄ? JAK JE BUDOWAĆ?

KLUCZOWE OBSZARY BEZPIECZEŃSTWA
ENERGETYKA – GOSPODARKA – TECHNOLOGIE – ŻYWNOSĆ

ODPORNOŚĆ SYSTEMOWA I WIELOPOZIOMOWA
JAKA ROLA PAŃSTWA? JAKA OBYWATELI?

POBIERZ CAŁĄ PUBLIKACJĘ

www.kongresobywatelski.pl

